

СВІТОВА ЕКОНОМІКА І ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Ріта ЗАБЛОЦЬКА

ПОСЛУГИ В Н ЦІОН ЉНИХ Т МІЖН РОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ Х

Досліджено роль послуг в національних та міжнародних економічних системах. Вказано, що послуги стали головною рушійною силою економіки та основним фактором зростання продуктивності, головним джерелом створення робочих місць. Зроблено висновок, що тенденції розвитку торгівлі послугами за останні десятиліття підтверджують і те, що вони є більш інноваційними, ніж вважалося раніше, а інновації у сфері послуг суттєво відрізняються залежно від сектора та розміру підприємства.

Сьогодні ринкові послуги стали головною рушійною силою економіки та основним фактором зростання продуктивності, особливо в умовах підвищення ролі інформаційних та комунікаційно-технологічних послуг. Послуги також є головним джерелом створення робочих місць. Попри те, що у сфері послуг зайнята менша частка загальної чисельності працівників, ніж у виробництві, ринкові послуги виступають єдиним сектором, який позитивно впливає на створення нових робочих місць в останнє десятиліття. Створення робочих місць у сфері послуг часто компенсує їх втрату у виробничому секторі. Хоча діяльність у сфері послуг часто вважається працемісткою та характеризується низькою продуктивністю, тут існує ефективна система підвищення кваліфікації. В результаті сфера послуг розглядається національними урядами як основа економічного зростання та збільшення зайнятості. Зазначене *актуалізує* проблему визначення місця та ролі сфери послуг в міжнародних та національних економічних системах. Проблематику розвитку сфери послуг *досліджували низка зарубіжних та вітчизняних вчених*, зокрема А. Дюмулен, А. Аблов, А. Мельник, Ю. Мельник, Є Савельєв, А. Філіпенко та ін. *Мета статті* виявити місце сфери послуг в економіці світу та окремих країн і визначити чинники посилення її важливості для економічного зростання, обґрунтувати функціональне значення сфери послуг в розвитку сучасних економічних систем.

У промислово розвинутих країнах сектор послуг сягає майже 75% ВВП. Так, у США в ньому зайнято понад 70% економічно активного населення, у країнах Західної Європи – від 60 (ФРН, Фінляндія) до 70% (Бельгія, Нідерланди, Норвегія). Аналіз

внутрішньої структури сектора послуг цих країн показує, що активніше розвиваються не традиційні галузі типу готельного й ресторанного бізнесу, а такі, як фінансові послуги, професійне навчання, дизайн, освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення.

У країнах, що розвиваються, середня частка послуг у ВВП зросла приблизно з 40 до 50% у період 1965–2005 рр., тоді як у країнах, що входять в ОЕСР, цей показник виріс у вказаний період від 54 до 60%. У більшості країн до найбільш перспективних належать такі послуги, як телекомунікації, програмне забезпечення і фінанси. Ефективне надання послуг не тільки вигідно споживачам, а й сприяє підвищенню загальних економічних показників. Добре регульований фінансовий сектор – запорука діяльного перетворення накопичень в інвестиції; завдяки цьому ресурси надходять у той сектор, де вони можуть принести максимальний прибуток, і ризики в економіці розподіляються оптимальніше. Збільшення ефективності сектора телекомунікацій підвищує прибутковість усієї економіки, оскільки цей сектор є найважливішим проміжним ресурсом. Він необхідний, крім іншого, для розповсюдження і розширення доступу до знань: поширення Інтернету і високий динамізм національних економік по всьому світові є красномовним підтвердженням значущості послуг телекомунікацій. У свою чергу транспортні послуги сприяють ефективному розподілу товарів усередині країни, але вони також важливі як засіб, що забезпечує можливість участі країни у світовій торгівлі.

Хоча телекомунікаційні й транспортні послуги є найбільш потужними представниками сектора, не менш важливими є й інші послуги. Підприємницькі послуги, такі як бухгалтерський облік і юридичні послуги, допомагають знизити вартість трансакцій, чим ослаблюють чинник, що вважається головною перешкодою економічному прогресові країн, що розвиваються. Послуги освіти й охорони здоров'я необхідні для зростання людського капіталу. У торгівлі життєво важливий зв'язок між виробниками і споживачами забезпечують роздрібні та оптові послуги, від їх реалізації залежить, наскільки ефективно використовуються ресурси для задоволення споживчих потреб. Зі свого боку послуги програмного забезпечення справедливо вважаються основою сучасної економіки, яка базується на знаннях. Екологічні послуги допомагають забезпечувати стійкий розвиток, сприяючи зниженню негативної дії економічної діяльності людини на навколишнє середовище.

В останнє десятиліття послуги були основною рушійною силою економічного зростання. Наприкінці 2005 р. частка сектора послуг складала більше 70% загальної доданої вартості у більшості країн ОЕСР. Це зростання, що невпинно відбувалося починаючи від 1970-х років, пояснюється збільшенням ролі комерційних послуг. Зокрема, частка фінансових, страхувальних та бізнесових послуг у загальній доданій вартості нині становить 20–30%, тоді як у 1980 р. вона складала 10–20%.

Протягом останнього десятиліття частка в доданій вартості традиційних видів послуг (туристичні, комунікаційні, транспортні) мала незначні зміни. У випадку транспортних і телекомунікаційних послуг цінові та кількісні тенденції рухалися навіть у протилежному напрямку. В 1990-х роках підвищення попиту на ці послуги, особливо телекомунікаційні, та незмінні ціни спричинили зростання їхньої частки у

доданій вартості. Але згодом ефективніше виробництво у поєднанні зі швидким технологічним прогресом та посиленням конкуренції призвело до спаду порівняльних цін і, як наслідок, до зменшення цієї частки.

Великий внесок у зростання ВВП роблять два сектори – оптово-роздрібна торгівля та ділові послуги. На оптово-роздрібну торгівлю припадає понад чверть приросту продуктивності у багатьох країнах і більше третини у Мексиці, Польщі, Іспанії, Швеції та США. Ділові послуги складають у середньому третину чи більше приросту продуктивності та понад 2/3 у Бельгії, Угорщині та Японії. Це відбувається частково завдяки значному розміру цих секторів у національних економіках, а також завдяки швидкому підвищенню продуктивності.

Зростання ділових послуг є результатом сучасних змін у корпоративному менеджменті: збільшення інвестування в нематеріальні активи, посилення значення компетенції робітників, зосередження на основних кваліфікаціях, залучення аутсорсингу для деяких видів діяльності, збільшення залежності від зовнішніх постачальників послуг. У виробничому секторі послуги, які раніше продукувалися всередині країни, дедалі частіше отримуються шляхом аутсорсингу.

Як зазначалося, сектор послуг має велике значення для створення нових робочих місць. У країнах ОЕСР збільшення зайнятості значною мірою відбувається завдяки послугам, зокрема діловим, на частку яких припадає більше половини приросту зайнятості у більшості країн та часто компенсує зменшення зайнятості у промисловому секторі. У 2005 р. на послуги в загальній сфері зайнятості припадало близько 70% в середньому по країнах ОЕСР. Порівняно високий відсоток – 75% – спостерігається в Канаді, Новій Зеландії, Великій Британії та США; рівень 60% демонструють Польща, Словаччина, Португалія, Угорщина, Греція та Австрія. Для більшості країн ОЕСР зростання частки послуг у загальній зайнятості спостерігається в галузі фінансових та бізнес-послуг, а також соціальних; в галузі ж транспорту й телекомунікацій вона, переважно, залишається незмінною.

В індустріальних країнах (деякі держави Південної та Східної Європи, Китай), “нових індустріальних країнах” (Аргентина, Бразилія, Гонконг, Малайзія, Сінгапур, Тайвань, Республіка Корея, Мексика), найбільш розвинутих країнах Африки частка зайнятих у сфері послуг становить приблизно 30–40%. Внутрішня структура послуг характеризується підвищеною часткою виробничих галузей (транспорт, зв’язок) і пониженою – фінансової, інформаційної та соціальної. У країнах Африки, Азії та Латинської Америки частка зайнятих у секторі послуг є відносно високою внаслідок нерозвиненості промисловості або сільського господарства. Наприклад, у Сальвадорі цей показник сягає 69%, Гондурасі – 72%, Беніні – 74%. Серед галузей інфраструктури тут переважає готельний і ресторанний бізнес.

У більшості країн виробничий сектор значно більше залежить від рівня розвитку сфери телекомунікацій, ділових чи комп’ютерних послуг, які збільшують продуктивність факторів виробництва. Виробничі підприємства дедалі частіше переходять до поєднання виробництва товарів та супутніх послуг як основного елементу їхньої конкурентної стратегії. Міжнародні корпорації надають так звані пакети “товар – послуга”, в яких товари та послуги об’єднані разом, тобто вони продають рішення, а не те, що традиційно вважалося реалізацією товару.

Країни світу відрізняються не тільки часткою сектора послуг у макроекономічних показниках, також існують відмінності у структурі самих послуг. Національні відмінності спостерігаються між країнами з однаковим рівнем доходу та відображають різну забезпеченість ресурсами. Це різниця у частці жіночого та чоловічого населення, у рівні добробуту, регуляторній політиці та моделях торговельної спеціалізації. Відмінності між країнами щодо постійної та часткової зайнятості також можуть слугувати поясненням різниці в ролі сектора послуг в економіці або у структурі доданої вартості та зайнятості всередині сектора.

Констатуючи загальні і відмінні характеристики розвитку національних економічних систем важливо виокремити чинники посилення важливості сфери послуг для економічного зростання. До них в першу чергу необхідно віднести:

- дисбаланс у зростанні продуктивності між послугами й виробництвом. Послуги виступають одним з основних факторів підвищення продуктивності праці, хоча цей сектор зазвичай розглядався як низькопродуктивний. Причиною цього, певною мірою, була проблема його об'єктивної оцінки: продуктивність послуг і зміни їхньої якості важко визначити та оцінити. Однак є фактом, що ринкові послуги складають основну частку зростання продуктивності праці у багатьох країнах ОЕСР, у тому числі Німеччині, Великій Британії та США.

Індустрія сектора послуг характеризується значним зростанням продуктивності, особливо це відбувається у сфері бізнесових, фінансових, транспортних і телекомунікаційних послуг. За останнє десятиліття щорічне зростання продуктивності було на рівні 4,5% для фінансових та близько 10% для телекомунікаційних послуг. Це можна порівняти з деякими галузями промисловості, такими як машинобудування, де річні темпи зростання продуктивності становлять у середньому 5% [1]. Зростання значення ринкових послуг у збільшенні продуктивності пов'язане як зі збільшенням їхньої частки у загальній доданій вартості, так і зі значним підвищенням продуктивності послуг.

Так звані наукомісткі послуги (поштові, телекомунікаційні, фінансові та ділові) є надзвичайно важливими для економічного та соціального розвитку країни. Ці сфери акумулюють найбільші капіталовкладення у НДДКР порівняно з іншими індустріями сектора послуг, а також характеризуються найвищим рівнем використання висококваліфікованих працівників. У 2005 р. наукомісткі послуги складали 19% загальної доданої вартості [2];

- висока еластичність попиту на послуги від доходу. Друге пояснення зростання ролі послуг у промислово розвинутих країнах стосується умов попиту, а саме того, що сектор послуг характеризується високою еластичністю попиту на них від доходу. Якщо умови попиту є важливою детермінантою зростання сфери послуг в економіці, то різниця між країнами прямо пов'язана з відмінностями у ВВП на душу населення, оскільки вищі доходи збільшують попит на послуги. Наприклад, Люксембург, Норвегія та США мають відносно вищий показник ВВП на душу населення і вищу частку послуг у сфері зайнятості, а Португалія і Південна Корея – менший ВВП на душу населення та, відповідно, меншу частку послуг.

Попит на послуги не обмежується внутрішнім ринком, вони дедалі більше стають об'єктом міжнародної торгівлі. Сектор послуг країн ОЕСР експортує близько 6% від ВВП, а на бізнесові, транспортні, телекомунікаційні послуги припадає 10–20%

ВВП. Тому попит на послуги з боку світового ринку також є детермінантою розвитку індустрії сервісу.

Частка транспортних, туристичних, а також деяких видів бізнесових послуг має найвищу питому вагу в експорті – від 21 до 27%. Стійке зростання торгівлі у 1997–2005 рр. спостерігалось щодо страхувальних, комп'ютерних та інформаційних послуг, трохи менший показник демонстрували фінансові послуги. При цьому високі темпи приросту торгівлі комп'ютерними та інформаційними послугами між 1997 і 2002 роками, можливо, частково відображали своєрідний “економічний пухир”.

- роль послуг як проміжної ланки в економічній системі. Третє пояснення структурних змін в економіці на користь послуг пов'язане з важливістю послуг як постачальників проміжних витрат. Ця роль послуг підкреслює значення взаємодії між виробництвом товарів та послуг [3]. Така діяльність, як науково-дослідницька, комерціалізація інноваційних процесів і маркетинг, – все це є послуги. Більше того, організація економічної системи не може існувати без сфери послуг, оскільки вони необхідні для виконання двох її важливих функцій – виробництва та продажу відчутних та невідчутних продуктів. Виконання цих функцій відбувається як на національних, так і на світових ринках.

Виробничий процес складається з дій, які обробляють і трансформують сировинні товари в кінцеві товари різного ступеня обробки. Послуги впроваджують зв'язки, які сполучають різні стадії виробничого процесу в межах дисциплінованої та цілеспрямованої структури. Чим складніший технологічний процес виробництва товарів, тим більша потреба в різних видах послуг, які виконують роль сполучної ланки між етапами виробничого процесу.

Оскільки послуги відіграють важливу посередницьку роль, то вигоди від торгівлі включають як прямі наслідки для самого сектора послуг, так і непрямі для решти секторів економіки, що користуються послугами. Дослідження К. Фінка, А. Маттоо та К. Неагу показало, що міжнародні комунікаційні витрати є важливими детермінантами експорту диференційованих товарів із високою вартістю, але вони мають менше значення для торгівлі гомогенними масовими продуктами [4, 428–445]. З цієї причини Ж. Франсуа зробив висновок, що зростання посередницьких послуг є потужним чинником економічного зростання і розвитку країни, тому що потенційні вигоди від торгівлі проміжними послугами значно більші, ніж від торгівлі послугами кінцевого споживання [5, 715–729].

Промисловість та сектор послуг продукують 24% валового виробництва для проміжних потреб у власних секторах та близько 34% для проміжного споживання послуг та виробництва разом узятих. Наприклад, більшість транспортних і телекомунікаційних послуг використовуються для проміжних потреб і лише 20% – для кінцевих. Фінансові та бізнесові послуги складають 40 та 60% виробництва для проміжних потреб.

Дві тенденції пояснюють зростання взаємозв'язку між виробництвом послуг і товарів. По-перше, частка послуг, необхідних для виробництва товарів, зростає. Виробництво автомобілів, наприклад, було б неможливе без таких послуг, як маркетингові й технічні дослідження, розробки та дизайн, управління людськими ресурсами, контроль і консалтинг. По-друге, протягом останніх двох десятиліть

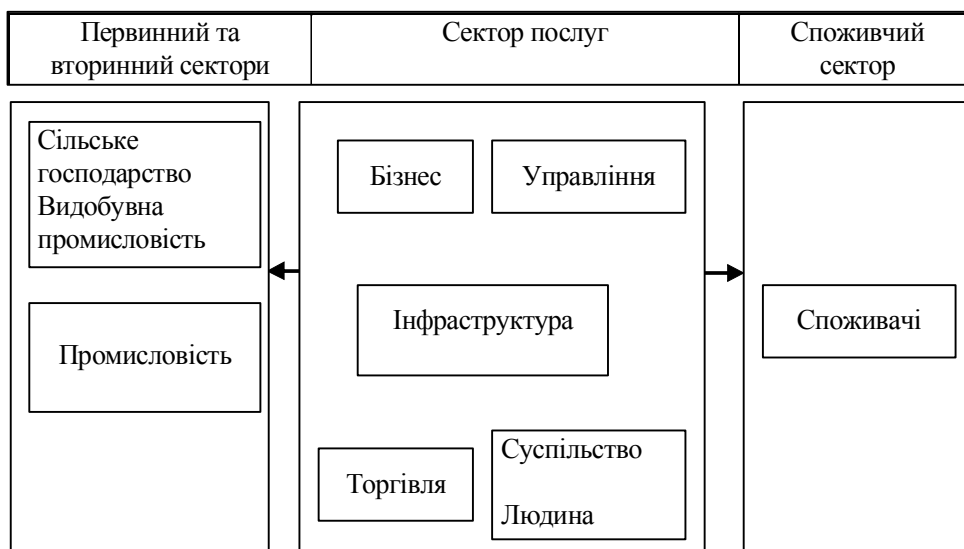
спостерігається тенденція до аутсорсингу бізнесу, що пов'язано з наданням таких послуг, як науково-дослідницькі, фінансові та логістичні. Виробництво цих послуг передається для виконання спеціалізованим сервісним підприємствам або новоствореним компаніям, які можуть робити це більш кваліфіковано. Таким чином, поглиблення технологічного поділу праці приводить до зменшення трансакційних витрат економічної системи в цілому. В цьому контексті Д. Зарніцкі та А. Шпількамп вважають, що послуги виконують роль "мосту для інновацій" не тільки в індустрії послуг, а й у виробництві товарів [6].

- **Об'єднувальна функція послуг.** Послуги поєднують попит та пропозицію будь-якої економічної діяльності на організованому ринку. Наприклад, посередницькі послуги відкривають ринки щоразу, коли індивідуальні економічні одиниці не знаходять те, що бажають придбати. Посередницькі послуги не тільки виявляють потреби економічних одиниць, але також об'єднують їх, що приводить до збільшення трансакцій в економіці.

Зростання важливості виробництва послуг у національних економіках відображає економіку масштабу і спеціалізацію країни. У процесі становлення і розвитку компаній дедалі необхіднішими стають питання координації та організації основних бізнес-структур. Ця додаткова діяльність частково передається до виконання зовнішнім постачальникам послуг (аутсорсинг). Тому виробничі послуги як диференційовані витрати відіграють важливу роль у координації виробничого процесу диференційованих товарів та реалізації ефекту масштабу. Поєднання організаційних нововведень і розширених логістичних послуг стимулює зростання продуктивності, що у свою чергу істотно впливає на економічне зростання, збільшуючи ефективність виробництва в усіх секторах економіки.

Таблиця 1

Роль послуг в економічній системі

Примітка: Складено автором.

- Зменшення бар'єрів між сегментами ринку. Новітні технології відчутно змінюють способи, якими користуються виробники товарів та послуг у роботі із споживачами, а також у надрах самої компанії. Ймовірно, наймогутнішою силою, що сприяє революційним змінам у суспільстві, сьогодні стала інтеграція комп'ютерних і телекомунікаційних технологій. Останнім часом Інтернет не тільки виступає засобом зв'язку компаній, організацій з їхніми партнерами та споживачами, а й дає можливість створити принципово нові моделі ведення бізнесу.

Технології не лише сприяють створенню нових послуг або їх удосконаленню. Вони здатні також значно змінити характер таких видів діяльності, як надання інформації, прийом замовлень, процедура оплати послуг; підвищується можливість фірм формувати і підтримувати більш узгоджені стандарти обслуговування; нові технології дозволяють створювати централізовані відділи з обслуговування споживачів; замінювати персонал автоматами, що виконують рутинні операції.

Таким чином те, що раніше називалося "невидимим" елементом економічної системи, зараз набуває вирішального значення, і саме ці сегменти національної та світової економіки розвиваються найбільш динамічно. В останні 10–15 років за темпами свого розвитку сфера послуг принаймні вдвічі перевищує суто матеріальне виробництво – як в національному, так і в міжнародному масштабі. Отже, формується так званий третинний сектор економіки, на відміну від попередніх епох, коли провідними були первинний і вторинний сектори. Нині домінуючі позиції у провідних країнах займає саме цей сектор, формується сервісна економіка, і, звичайно ж, це відбивається на всіх формах міжнародних економічних відносин.

Тенденції розвитку торгівлі послугами за останні десятиліття підтверджує і те, що послуги є більш інноваційними, ніж вважалося раніше; у деяких сферах економіки за інноваційністю вони перевищують промислове виробництво. Фактично наукомісткі ділові послуги відіграють дедалі активнішу роль в економіці, що базується на наукових знаннях.

Зростання інновацій в індустрії послуг є головною запорукою поліпшення діяльності сектора. Підприємства сфери послуг використовують нововведення з багатьох тих самих причин, що й промислові компанії: збільшення частки на ринку, покращення якості та розширення асортименту послуг.

Література

1. *OECD STAN Database and OECD Productivity Database, 2006.*
2. *Idem.*
3. *Wulf A. Productivity Growth in Service Industries – An Assessment of Recent Patterns and the Role of Measurement // STI Working Paper. OECD. – Paris, 2003.*
4. *Fink C., Mattoo A., Neagu C. Assessing the Impact of Communication Costs on International Trade // Journal of International Economics, 2005. – N 67(2). – P. 428–445.*
5. *Francois J. Producer Services, Scale and the Division of Labor // Oxford Economic Papers, 1990a. – N 42. – P. 715–729.*
6. *Czarnitzki D., Spielkamp A. Business Services in Germany: Bridges for Innovation // ZEW Discussion Papers, 2000. – № 00-52.*

7. Wulf A. *Productivity Growth in Service Industries – An Assessment of Recent Patterns and the Role of Measurement* // STI Working Paper. OECD. – Paris, 2003.
8. *Science, Technology and Industry Outlook 2001–Drivers of Growth: ICT, Innovation and Entrepreneurship*. OECD. – Paris, 2001a, b.
9. De Laat B., Callon M., Laredo P. *Innovation in Services as an Epitome of Complexity: How Network Analysis Can Disentangle It* // Paper presented to the 7th International Forum on Technology Management. – Kyoto, 1997. 3-7 November;
10. Martin T. *Innovation in Services and the Knowledge Economy the Interface between Policy Makers and Enterprises: A Business Perspective* // *Innovation and Productivity in Services*. OECD. – Paris. 2001. – P. 119–133.
11. *Science, Technology and Industry Outlook 2004*. OECD. – Paris, 2004.
12. *European Commission: Innovation in Services: Issues at Stake and Trends*. Brussels, 2004.
13. Sundbo J., Gallouj F. *Innovation in Services – SIS4 Project Synthesis* // STEP Group. – Norway, 1998.
14. Kuusisto J., Meyer M. *Insights into Services and Innovation in the Knowledge Intensive Economy* // *Technology Review*, 2003. – № 134.
15. De Jong J.P.J. et al. *Innovation in Service Firms Explored: What, How and Why?* // *Strategic Study*, 2003, January.
16. Van Welsum D., Reif X. *The Share of Employment Potentially Affected by Offshoring: An Empirical Investigation* // www.oecd.org/sti/offshoring.
17. *World Investment Report*. – N. Y. – 2006.

Редакція отримала матеріал 16 травня 2008 р.